

Іван Ярмошик (м. Житомир)

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедрою спеціальних історичних дисциплін

та правознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка

Email: spec.istor@gmail.com

Нове видання з єврейської біографістики міста Бердичева

Рец. на книгу: Скавронський П.С., Кропивницька Н.В., Кулачок А.П. Бердичівське єврейство в іменах. Біографічні нариси / За ред. П.С. Скавронського Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2018. 300 с.; іл..

Місто Бердичів Житомирської області, у ХІХ ст. повітовий центр Київської губернії був важливим осідком єврейської людності на Правобережній Україні. Історичні документи засвідчують, що місто почало формуватися наприкінці ХVІ ст., і вже тоді з-поміж перших його жителів були представники єврейства. Так в інвентарі власників Бердичева Тишкевичів за 1593 рік читаємо: «Місто новоосаженне Бердичів, розташоване над річкою П'ятем, яке ЙМ (Федір Тишкевич) недавно осадив власним коштом і накладом, у якому 140 осілих димів... У містечку розпочали будувати замок на городищі, і в тому замку такі споруди: спереду над валом збудована вежа, у тій вежі світлиця, в стіні чотири світелки (бійниці), шість городень, на горі збудована велика зала, пекарня, сіни, світелки, навпроти світелки двоє сіней і комора, навпроти вежі розпочато будувати і недобудовано сіни, і наостаток городище обнесено острогом; навколо замочку пригорок теж острогом обмуровано. Під замком над річкою П'ятою насипано греблю, став залитий і млин збудований, у тому млині чотири жорна, два мучних, третя стенина, а четверта фолуш. Той млин того ж 1599 року (sic) Йогомилість віддав за сто кіп грошів на рік в аренду єврею, з митом погребельним – від воза по грошу¹.

Упродовж ХІХ – ХХ ст. з'явилося чимало різноманітних історико-краєзнавчих студій з минулого цього українського міста. Нова книга П. Скавронського, Н. Кропивницької, А. Кулачок «Бердичівське єврейство в іменах. Біографічні нариси» є новим кроком у вивчення багатосторонньої історії Бердичева.

Рецензована книга складається із коротких біографічних нарисів про представників єврейської громади міста, у житті і творчості яких певним чином відображено чимало аспектів по-

літичної, господарської культурної історії міста Бердичева, Житомирщини, України в контексті загальноєвропейського розвитку. Книгу створено в рамках проекту «Захистимо пам'ять», який виконується в Україні громадськими організаціями за фінансування уряду Федеративної Республіки Німеччини. У першу чергу проект спрямований на захист та впорядкування місць загибелі та поховання українських євреїв в часи Другої світової війни. Керівником цього проекту в Бердичеві є директор Музею історії міста, голова Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України Павло Скавронський. Одним із напрямків роботи в ході цього проекту стала підготовка збірки біографічних нарисів про уродженців Бердичева єврейської національності. Що є похвальним, до написання нарисів були залучені учениці загальноосвітніх шкіл міста Наталія Кропивницька та Ангеліна Кулачок.

Як засвідчує зміст нарисів, під час їх підготовки було опрацьовано чимало різних джерел, наукової літератури, публіцистичних матеріалів, інтернет-ресурсів тощо. Запропоновані біографічні нариси, деякі більш повно інші коротко розкривають суть політичних, економічних переважно культурних подій як у Бердичеві, так і в інших регіонах України. Книга містить інформацію про представників широкого кола професійних захоплень: архітекторів, акторів, композиторів, співаків, художників, фотографів, театральних режисерів, письменників, поетів, журналістів, науковців різних сфер науки, педагогічних працівників, активістів та очільників єврейської громади міста, релігійних діячів, спортсменів (переважно шахістів), державних діячів, з-поміж них і репресованих радянською владою

¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowjańskich – T.1. Warszawa, 1880. S. 134.

в часи сталінського терору, працівників юридичних служб та правоохоронних органів. Окрему увагу автори книги приділили представникам бердичівського єврейства, які були причетні до Голокосту, чи то стали його жертвами, свідками, чи були письменниками, журналістами, істориками, котрі вивчали його історію та висвітлювали у своїх публікаціях. Тут можна звернути увагу на відомого радянського письменника, уродженця Бердичева Василя Гроссмана (с. 94–98), історика Стера Єлісаветського (с. 113–116).

Переважає більшість персоналій книги або лише народилися в Бердичеві і невдовзі виїхали з нього і свою діяльність проводили далеко за його межами, або лише випадково його відвідали на короткий час (наприклад Анський С.А, котрий побував у місті лише недовгий час у складі етнографічної експедиції у 1912 р.), або досить довгий час жили і творили саме в Бердичеві.

Після кожного біографічного нарису автори подають короткий перелік літератури та джерел, якими вони користувалися під час його написання. Це дає змогу читачеві, при бажанні, отримати більш детальну інформацію про персоналію, продовжити власний творчий пошук. Незважаючи на те, що короткі біографічні нариси не можуть претендувати на повне відображення усіх відомих постатей бердичівського єврейства, автори доклали чимало зусиль, щоб подати читачам достовірні про них відомості. Очевидним є те, що обсяг нарисів про діячів не є однаковим. Про деякого ми читаємо ґрунтовні дослідження життєвого шляху, інші є коротенькими інформаційними довідками. Це може слугувати стимулом для подальших творчих пошуків.

На сторінках книги відображено ряд важливих історико-культурних проблем, зокрема про вживання й розповсюдження різних варіантів єврейської мови — їдишу та івриту як серед бердичівських євреїв зокрема, так і серед єврейства загалом (с. 158-159).

Хронологічні рамки біографічних нарисів досить широкі — починаючи від XVII ст. і до сьогодення, переважають усе ж відомості про діячів XX ст. Більшість біографічних нарисів проілюстровані фотознімками. Як доповнення до змісту нарисів можна розглядати коротку підбірку художніх та публіцистичних творів, авторами яких є персоналії книги. Ці твори розміщені в окремому розділі під назвою «З епістолярної спадщини» (с. 269-300). Тут поміщено публіцистичні матеріали В. Гроссмана «Вбивство євреїв у Бер-

дичеві», С. Єлісаветського «Бердичівська трагедія», М. Юшковського «Одна бабуся і два дідусі», художнє оповідання Шолома Алейхема «Місто маленьких людей», поетичні твори Авраама Гонтара «Первая звездочка», Семена Майданника «Шолом Алейхем» та «Венчание Оноре де Бальзака». Загалом епістолярний розділ, пов'язаний з матеріалами про минуле Бердичева, можна було розширити за рахунок й інших матеріалів уродженців міста.

Враховуючи, що книга розрахована не лише на єврейського читача, доцільно було б додати до неї певний термінологічний словник, у якому були б роз'яснені специфічні єврейські терміни, як-то ешива, меламед, хедер, хасидизм, «Ецел», МЕШИ, «рух Мізрахі» тощо, значення яких є малознаним і для сучасних українських євреїв.

Хоча автори і використовують прийняті в українській історіографії терміни щодо подій 1648 р., але не акцентують увагу читача на тому, що гнів козаків і селян у той час був спрямований проти експлуататорів усіх національностей і віросповідань — і поляків, і русинів, і євреїв. Тут для об'єктивності можна було б і пригадати думку деяких польських істориків, зокрема Кароля Шайнохи, про значну вину євреїв у вибуху козацької війни у 1648 році².

Сучасні історіографічні підходи варто було б застосувати і в деяких інших нарисах. У розповіді про Арнольда Кадишева викликають певні заперечення фрази «брав участь у поваленні Тимчасового уряду», «після повалення влади Директорії у березні 1919 р» (с.129), тут заслуги героя нарису залишаються незрозумілими.

Прикро, що у текстах іноді знаходимо русизми, як то «це не спасло його від арешту» (с. 28), «спасаючись від арештів» (с. 29). Зустрічаємо й деякі стилістичні огріхи. Так, на с. 23 читаємо «був присутнім в якості секретаря», а на с. 166 — «заробляти домашнім учителем» і т. д. Ці незначні огріхи варто було б виправити при наступних виданнях цієї цікавої та необхідної для читача книги.

Усе ж висловлені побажання не применшують пізнавальної вартості книги і носять радше рекомендаційний характер. До цього спонукає і те що автори залишили адресу для висловлювання зауважень і пропозицій щодо поліпшення змісту біографічних нарисів (с.10). Рецензована книга прислужиться краєзнавцям, історикам, широким колам читачів у вивченні минулого рідного краю.

² Szajnocha K. Polska w roku 1646, a Polska w roku 1648. // Biblioteka Warszawska. 1862. T.IV. S. 401–439.